

HISTORICAL-CULTURAL FIELD/ ТАРИХИ-МӘДЕНИ БАҒЫТ/
ИСТОРИКО-КУЛЬТУРНОЕ НАПРАВЛЕНИЕ

History and Archeology / Тарих және археология/ История и археология

Қытай архивінен табылған қазақтарға қатысты бір парша жарлық хат және оның тарихи маңызы

Д. Әбділәшім

Токио шетел тілдері университеті, Токио, Жапония
(E-mail: airu331@gmail.com)

ARTICLE INFO

Кілт сөздер:
Қазақ хандығы,
шығыс бөлігі, иелік
етуші, Ханқожа
сұлтан, Цин
империясы,
Цяньлун, жазба
деректер, жарлық
хат, тарихи
маңызы

FTAMP 03.20

DOI: <http://doi.org/10.32523/2664-5157-2024-1-7-22>

АННОТАЦИЯ

Мақалада Цин империясының қазақтың шығыс шекара аймақтарына иелік еткен Ханқожа сұлтанға жолдаған «жарлық хаты» тарихи деректану ғылымының зерттеу әдісі аясында ыждағаттықпен талқыланады. Жоңғарлар жойылғаннан кейін Қазақ хандығының Орта-Шығыс аймақтарына иелік еткен Абылай, Әбілпейіз сұлтан Цин патшалығымен ресми қарым-қатынас орнатты. Бұл мезгіл қазақша құжаттарда үнемі «сиыр жылы» деп хатқа түскен 1757 жылға тура келеді. Осыдан кейін әр екі жақ арасында сауда-саттық қатынасы қалыптасып, 1758 жылы Үрімжіден, 1761 жылы Іледен, 1764 жылы Тарбағатайдан сауда жәрмеңкелері бірінен кейін бірі ашылып, Қазақ хандығы мен Цин патшалығы арасындағы саяси-экономикалық байланыстың үздіксіз дамуына қолайлы шарт-жағдай жасалды. Осыған орай, екі ел арасындағы барыс-келіс одан ары жиілеп, өзара жазысқан ресми іс қағаздардың саны да қауырт көбейді. Бұлардың денін қазақ хан, сұлтандары жазған әр түрлі мақсаттағы дипломатиялық хаттар құрады. Олар елшілер арқылы Цин патшалығының жергілікті әкімшілігіне жеткізіліп, одан патшаға жөнелтіліп отырды. Мұндай құжаттар қорының ішінен Цин патшалығының қазақ хан, сұлтандарына жолдаған жарлық хаттарының ескі жазба тіліміздегі аударма нұсқасы кездесіп қалады. Біз талдап отырған архив құжаты – дәл осы нұсқалардың бірі, нақтылап айтқанда, 1787 жылы Цяньлун патшаның Ханқожа сұлтанға жолдаған дипломатиялық хаты. Аталмыш хаттың тілі жатық, мазмұны ұғынықты, XVIII ғасырдағы Қазақ хандығының әлеуметтік тарихын, ұлысаралық қарым-қатынасын және тілжазу мәдениетін зерттеуде аса құнды жазба материал ретінде қаралады.

Received 14 April 2023. Revised 20 April 2023. Accepted 12 January 2024. Available online 31 March 2024.

Дәйексөз үшін: Д. Әбділәшім Қытай архивінен табылған қазақтарға қатысты бір парша жарлық хат және оның тарихи маңызы // Turkic Studies Journal. – 2024. – Т. 6. – № 1. – 7-22 б.
DOI: <http://doi.org/10.32523/2664-5157-2024-1-7-22>

For citation: D. Abdilashim Historical significance of the Chinese Emperor's Edict- Letter to the Kazakh Sultan, preserved in Chinese archives // Turkic Studies Journal. – 2024. – Vol. 6. – No 1. – P. 7-22. DOI: <http://doi.org/10.32523/2664-5157-2024-1-7-22>

Кіріспе

Жарлық – ханның немесе патшаның мәлім бір нақты жағдайға байланысты шығарған бұйрығы. Тарихта хандар ұлыс көлемінде мансапқа тағайындау және ел іші-сыртындағы саяси мәселелерді шешуде жарлықтың әлеуметтік рөлінен ұтымды пайдаланған. Орталық Еуразия даласында, уақыты жағынан біршама арырақта жазылғандарынан Алтын Орда, Қырым хандарының жарлық хаттарын тілге тиек етуге болады. Олардың кейбіреуі архив қорларында сақталып бүгінге жеткендіктен, зерттеушілер үшін аса маңызды тарихи материал деп қаралады. Ал Қазақ хандығы тұсында хандар мен сұлтандар алдыңғы үрдіске сәйкес түрлі мақсатта, мәлім бір формамен әлдебір жарлық хатты жазған болуы ықтимал деп жорамалданғанымен, өкінішке қарай, күні бүгінге дейін мұндай жарлық хат қазақ даласынан табылып, зерттеліп, ғылыми айналымға түскен жоқ. Оның есесіне, кейбір көрші патшалықтар жағынан бірқатар қазақ билеушілеріне жолданған «жарлық хаттарды» сирек те болса кездестіріп қаламыз. Бұған нақты дәлел ретінде Цяньлун патшаның қазақ хан, сұлтандарына ордаға сапарлай барған елшілер арқылы жолдаған хат-қағаздарын мысалға алуға болады. Бұл хаттардың патшаның мөрі басылған түпнұсқалары сол хан, сұлтандардың ұрпақтары арқылы немесе басқа да формалармен сақталып, бізге жетпегенімен, патшаның көріп, бекітуіне жолданған кейбіреуінің мәнжу тіліндегі алғашқы нұсқасы мен оның ескі жазба тілімізге аударылған нұсқасы қытай архив қорларында сақталып бүгінге жеткен. Әрине, мұндай деректердің дүниеге келуіне жоңғарлардың жойылып, Қазақ хандығының Цин патшалығымен ресми қарым-қатынас орнатуы тікелей ықпал еткен. Яғни Абылай бастаған ел көсемдерінің 1757 жылы 22 шілдеде Аякөздің бойында Цин үкіметінің елшілерімен келіссөз жүргізіп (Onuma Takahiro, 2014: 164-166), соңынан іле-шала Бейжіңге елші аттандыруынан бастау алады. Бұл тұстағы тарихи жағдайға жапониялық тарихшы Сагучи Тору арнайы тоқталып, ғылыми пікірін білдірген (Saguchi Toru, 1963/1986). Ал осы кезеңдердегі Қазақ хандығының Цин патшалығына жолдаған дипломатиялық хаттары Дүйсенәлі Әбділәшімұлының монографиялық еңбектерінде алғаш кеңінен талқыланған (Әбділәшім, 2010b/2016). Сондай-ақ Нода Джин мен Онума Такахироның бірлесіп жазған ғылыми зерттеу еңбегін де қағыс қалдыруға болмайды (Noda Jin & Onuma Takahiro, 2010).

Материалдар және зерттеу әдістері

Мақалада зерттеу нысаны ретінде Қытай бірінші тарихи архивінде сақталған Цин патшалығының Қазақ хандығына жолдаған «жарлық хаты» таңдалды. Алдыңғы еңбегімізде атап көрсеткеніміздей, бұл «жарлықтардың» қазірше табылған аударма нұсқалары жиыны 5 парша (Әбділәшім, 2016: 7-8). Яғни Цяньлун патшаның кезінде қазақ хан, сұлтандарының ішінде Әбілпейіз сұлтанға 1, Уәли ханға 1, кіші жүз ханы Нұрәліге 1, Ханқожа сұлтанға 2 парша «жарлық хат» жолданған. Алайда қатысты дереккөздерге жүгінсек, Цин патшалығы тұсында қазақ хан, сұлтандарына жіберілген

бұл түрдегі ресми іс қағаздардың саны тек осы бесеуімен ғана шектелмейтіндігін жанамалай ұға аламыз. Айта кетерлігі, қазірге дейін табылған «жарлық хаттардың» аударма нұсқалары саны жағынан тым аз болғанымен, сол тұстағы екі жақ ара қарым-қатынастың қыр-сырын, жүйеден қазақтар жағынан патшаға амандаса барған бас елші, оның орынбасарлары мен берілген атақ-мәртебе, ере барған қосшылар, сондай-ақ патшаның оларға сыйға тартқан тарту-таралғыларының қандай заттар екендігі және олардың сан мөлшері сынды нақты мәліметтерді қамтитын аса құнды тарихи жазбалар екені айдан анық.

Тақырыпты ашу үшін алдымен тарих және тарихи деректану ғылымдарының салыстырмалы-тарихи әдісі сынды озық зерттеу әдістері ұтымды пайдаланылып, мәнжу, қытай тілдерінде жазылған тарихи дереккөздерге сүйене отырып, 1787 жылы Цин патшалығының патшасы – Цяньлунның Тарбағатай шекара өңірлерін мекендеген қазақ ру-тайпаларының сұлтаны Ханқожаға жолдаған бір парша «жарлық хаты» егжей-тегжейлі талданады.

Тақырыптың зерттелу дәрежесі

Көтеріліп отырған тақырып – Цин патшалығының қазақ хан, сұлтандарына жолдаған «жарлық хаттары» автордың 2008 жылғы 15 қазаннан 2009 жылғы 16 қаңтарға дейін Қытай бірінші тарихи архивіне жасаған кешенді ғылыми-зерттеу жұмысы аясында тұңғыш байқалған болатын. Жоғарыда көрсетілгендей, олардың жалпы саны небәрі 5 парша ғана. Кейін автордың «Қытай бірінші тарихи мұрағатында сақталған қазақша құжаттар» атты монографиялық еңбегінде аталмыш хаттар алғаш рет оқырман қауымға таныстырылып, тиісінше ғылыми түсініктемелер жасалды (Әбділәшім, 2016). Соңынан Ханқожа сұлтанға жолданған 2 парша «жарлық хат» тілдік тұрғыдан зерделенді (Әбділәшім, 2017а/б).

Талдау

Сөз болып отырған «жарлықтар» қайда, кімдер аударған, қазақ хан, сұлтандарына қалай жеткізілген? Бұл сұрақтардың бәріне бірдей иланарлық жауап табу – едәуір қиын. Әйтсе де қазірше қолда бар тарихи дереккөздерге сүйене отырып, шындыққа жанасымды жорамал жасауға болады. Яғни алдыңғы кітабымызда осы жарлықтардың қай жерде, кімдер тарапынан аударылғаны жөнінде алғаш ойымызды ортаға салып, екі түйінге жинақтаған болатынбыз (Әбділәшім, 2016: 7-8).

Бұл арада сондағы 1-жорамалымызды қуаттай отырып, аталмыш «жарлық хаттардың» патша ордасындағы әскери басқармада (军机处 *jun ji chu*) алдымен мәнжуша жазылып, соңынан аударылғандығын қайталай дәріптейміз. Сонымен қатар аталмыш хаттардың дені аударылып, арнаулы жарлық қағазға көшірілгеннен кейін патшаға дидарласа барған қазақ елшілерінен жіберілгендігін де қадап айта кеткен жөн. Өйткені төменде біз талқыламақ болып отырған «жарлық хатқа» байланысты жазылған мәнжу тіліндегі мәлімдеме жоғарыдағыдай ой-пікірімізді тіпті де ұштай түседі. Мысалы, онда: «Жақында қызыл сиялы қаламмен түзетулер жасалған Ханқожаға

жолданатын жарлық хаттың мәнжуша нұсқасын қазір моңғол, хойсы тілдеріне (*hoise gisun* 回语 *hui yu* / араб әліпбиімен жазылған ескі жазба тіл) аударып, бекітуіңізді сұрап, құзырыңызға жолдап отырмыз. Патша ағзам қарап мақұлдаған соң, айдаһар гүлді сары қағазға 3 тілде жазып, мөр басып, қазақ елшілері қайтар кезде, Ханқожаға қайрандаған заттармен бірге беріп жібермекшіміз», – делінген. Шын мәнінде, осы мәтін жолдарынан біз кейбір көмескі ұғымдардың мәнін жанамалай ұғына аламыз. Айталық, әскери басқармадағылар жағынан хатталған бұл мәлімдемеді, біріншіден, жарлық хаттың алғашқы нұсқасы мәнжу тілінде жазылып, соңынан ішінара түзетулер жасалғандығы; екіншіден, онан соң оның моңғол, хойсы тілдеріне аударылып, қайтадан патшаның тексеруіне жіберілгендігі; үшіншіден, патша мақұлдығын берсе, жарлық арнаулы қағазға 3 тілде көшіріліп, келген елшілерге табысталатындығы анық жазылған. Бұл арада «моңғол тілі» деп ойраттардың арасында жалпыласқан тот-моңғол жазуы меңзеліп отыр. Ал қалған екі тілдің біреуін Цин патшалығы тұсындағы мемлекет тіл – мәнжу тілі деп жорамалдауға болады.

Мұнда алдымен Цяньлун жылнамасының 52-жылы 1-айдың 7-күні (1787 жылғы 24 ақпан) әскери басқармадағылардың Ханқожаға жолданатын жарлық хат жөнінде патшаға жіберген мәнжуша мәлімдемесін мысалға алуға болады (QXMDH, 2012b: 307-310). Құжаттың микрофильмдегі нөмірі: 139: 481-482-486. «Цин дәуіріндегі шекара өңірлерге қатысты жазылған мәнжуша мұрағат құжаттардың каталогі» бойынша: 9-бөлім (Шынжаң IV), 1801 б. Бұл мәлімдеме екі бөлектен құралады: бірі «жарлық хаттың» алғашқы нұсқасы; енді бірі – осы туралы патшаға қарата жазылған мәлімдеме. Бұдан тыс, тағы бір сүбелі құжат – осы жарлық хаттың көне жазуымыздағы аудармасы. Мұрағатта бұл мәнжуша нұсқасымен бірге сақталмай, басқа құжаттардың арасына қойылған. Яғни Цяньлун жылнамасының 51-жылы 12-айдың 26-күні (1787 жылғы 13 ақпан) Қашқар амбаны Баочэн (保成 *bao cheng*) қатарлылардың патшаға жіберген мәлімдемесімен бірге қойылған. Микрофильмдегі нөмірі: 139: 871-890-894. «Цин дәуіріндегі шекара өңірлерге қатысты жазылған мәнжуша мұрағат құжаттардың каталогі» бойынша: 9-бөлім (Шынжаң IV), 1799 б. «Жарлықтың» алғашқы нұсқасы да, аудармасы да қазір Қытай бірінші тарихи архив қорында сақтаулы.

Осы тарихи құжаттарда айтылған қазақ елшілері Ханқожа сұлтанның патшаға жіберген елшілерін меңзейді, бұл жолы Ханқожаның інісі Ағадай бас елші салауатымен барған. «Шынжаң туралы қысқаша шолуға» негізделсек, Ағадай – Әбілпейіз сұлтанның 5-ұлы (Song Yun, 1965). 1783 жылы Әбілпейіз сұлтан ауырып қайтыс болғаннан кейін орнына Ханқожа мұрагер болған. Араға 3 жыл салып Ханқожа сұлтан алғаш інісі Ағадай бастаған елшілер тобын патша ордасы – Бейжіңге жіберген. Ағадайлар 1786 жылы 7 қарашада Ханқожа ордасынан жолға шығып (Әбділәшім, 2016: 174-176), 30 қарашада Ілеге келеді. 12 желтоқсанда Іледен аттанып, 22-сі Тұрпанға, 29-ы Құмылға жетеді. Сөйтіп олар ұзақ жол басып, Бейжіңге барып, Цяньлун патшамен дидарласқаннан кейін 1787 жылы 24 маусымда Ілеге қайта оралады. Ханқожа сұлтанға жіберілген Цяньлунның хаты осы реткі елшілер арқылы жеткізілген.

Ескере кетер бір жайт, Ханқожаның Іле генералына жолдаған хатында Ағадайдың жанына 18 кісі қосқандығы; Ағадайдың екі молдасы өзі қайтып келгенше бір жылы жерде тұра тұрса деген талабы жазылғанымен (Әбділәшім, 2016: 174-176), «жарлық

хатта» Ағадайдың жанына ергендер қосшысын қосқанда жиыны 5-ақ адам екені анық хатталған. Бұдан Ханқожаның елшілері Ілеге барған соң Іле генералы оларды түгелдей жібермей, арасынан 5 кісіні ғана іріктеп алып, Ағадайға қосқандығын аңғаруға болады.

«Жарлық хаттың» алғашқы нұсқасы мен оған қатысты мәлімдеменің транскрипциясы:

(1) jakan (2) fulgiyan fi i dasafi tucibuhe manju (3) hergen i hanghojo de wasimbure (4) hesei bithe be, te monggo, hoise (5) gisun i ubaliyambufi gingguleme (6) tuwabume ibebuhe, (7) dergici tuwafi tucibuhe manggi, muduri (8) noho suwayan booxan de ilan (9) hacin i hergen arafi doron (10) neihe be tuwame (11) boobai gidafi, hasak i elcin amasi (12) unggire de, hanghojo de xangnaha (13) jaka hacin be suwaliyame afabufi (14) tukiyame gamabufi, erei jalin gingguleme (15) wesimbuhe, seme abkai wehiyehe i susai juweci (16) aniya aniya biyai ice nadan de (17) wesimbuhede (18) hese saha sehe, (19) hasak wang hanghojo de wasimbure (20) hesei bithe, (21) abkai hesei forgon be aliha (22) hūwangdi i hese, hasak wang hanghojo de wasimbuha, (23) hanghojo si, sini amai wang ni jergi sirafi, te (24) hing seme unenggi gūnin i sini deo agadai be (25) takūrafi, mini elhe be baime hagaxabume unggihengge umesi (26) saixacuka, bi labdu urgunjemi, agadai, jai takūraha elcisa (27) gemu sain i isinjifi, mimbe hargaxame elhe be baiha, (28) sarilaha hacin hacin i xangnaha, sini deo de tuktan (29) hargaxara doroi kesi isibume, agadai de erimbu wehei (30) jingse, juwe yasai tojin funggala mahala, juwe mulfiyen (31) muduri sabirgi kurume, kecuheri sijigiyan, juyen, erihe, umiyesun, (32) fadu i jergi etuku adu xangnafi etubueci tulgiyen, (33) sarilara de encu sabirgi noho suje emke, amba suje emke, (34) dardan emke, gecuhari suje emke, menggun juwe tanggu yan, (35) cai abdaka duin tampin, bolosu tetun juwe hacin, yehere (36) tetun juwe hacin, amba fadu emu juru, ajige fadu (37) juwe juru, huwesi emke, oforo dambagu kukuri emke, (38) yatarakū emke xangnaha, adabuha elcin hūrhaci, eder, (39) serger, tastemur i jergi duin niyalma de gemu tuktan (40) mimbe hargaxame jihe kooli songkoi hūrhaci, eder, serger, (41) tastemur de niyalma tome ningguci jergi jingse mahala (42) emte, furdehe sabirgi kurume, gecuhari sijigiyan emte yohi, (43) juyen emte, erihe i jergi hacin i etuku adu xangnafi (44) etubueci tulgiyen, sarilara de hūrhaci i jergi duin (45) niyalma de niyalma tome alha suje emte, jakūri (46) suje emte, sunjari suje emte, menggun dehite yan, (47) yehere tetun juwete hacin, amba fadu emtu juru, (48) ajige fadu emte juru, huwesi emte, oforo dambagu (49) kukuri emtu, yatarakū emte, cai abdaha juwete tampin (50) xangnaha, kutele bostan de albani sujei kurume sijigiyan (51) emu yohi, sunjari suje juwe, menggun gūsin yan (52) xangnaha, hacinggai tuwai efin, eaten juculere uculere be (53) tuwabuha, sargaxabuha, hanghojo si, sini ama abulbis i (54) wang ni hergen be siraha ci ebsi, jecen i (55) dolo bisire eaten baita be gemu ili i jiyanggiyūn, (56) ambasai afabuha be dahame, ginggun ijishūn i icihiyaha, hūlha (57) holo bici, gemu hūsutuleme jafaha be, bi bulekuxefi (58) labdu urgunjemi, ere mudan sini deo agadai marire de, (59) hanghojo sinde hesei bithe wasimbure doroi xeolehe gecuhari (60) sijigiyan i mutun emke, dardan emke, gecuhari suje emke, amba (61) jakūri suje juwe, amba sunjari suje juwe, jangju (62) cekemu juwe, fulgiyan nunggasun i golmin kurume i mutun (63) emke, seke gūsin afaha, cai abdaha duin tampin, yehere (64) tetun duin hacin, cengme juwe, amba fadu emu juwe, (65) ajige fadu duin juru, xangnafi, agadai de afabufi (66) gamabuha ci tulgiyen, agadai sebe an i da

(67) tuwaxatame jihe hiya janggin sade afabufi tuwaxatabume (68) amasi unggihe, isinaha manggi, sinde xangnaha jaka be (69) alime gaifi, damu mini kesi be hukxeme, ereci (70) ele hing seme ginggun unenggi gūnin i kiceme (71) yabu, fejergi urse be ciralame bargiyatame kadala, (72) jecen i ergide hūlha holo be saikan ciralame jafame, (73) ume baita dekdebure, adaki aiman de hūwaliyasun gaime (74) yabu, damu ekisaka banjikini, deote i baru hajila, (75) eiten baita de gemu ili, tarbagatai de tehe (76) jianggiyūn, hebei ambasai afabuha be dahame icihya, (77) fejergi urse be ume susunggiyame jobobure, tumen (78) tumen aniya otolo, bayan elgiyen i jirgame banjime, (79) mini kesi be enteheme alire be kicekini, ume (80) heoledere, cohome wasimbuha.

Мәлімдеменің аудармасы:

Жақында қызыл сиялы қаламмен түзетулер жасалған Ханқожаға жолданатын жарлық хаттың мәнжуша нұсқасын қазір моңғол, хойсы тілдеріне аударып, бекітуіңізді сұрап, құзырыңызға жолдап отырмыз. Патша ағзамның қарап мақұлдауынан өткен соң, айдаһар гүлді сары қағазға 3 тілде жазып, мөр басып, қазақ елшілері қайтар кезде, Ханқожаға қайрандаған заттармен бірге беріп жібермекшіміз. Осы істерден хабардар болғайсыз.

Цяньлун жылынамасының 52-жылы 1-айдың 7-күні жіберілді.

Цяньлун патша осы мәлімдеменің аяқ жағына «Білдім» деп бұрыштама жазған.

Ескерту. Мәнжуша жарлық хаттың алғашқы нұсқасы туралы төменде арнаулы сөз болатындықтан, бұнда тек оның бас жағындағы 1-жолдан 18-жолға дейінгі мәлімдеме бөлегі ғана аударылды.

«Жарлық хаттың» ескі жазба тілдегі аудармасының транслитерациясы:

(1) Қзақ және анк ханк хожә гә тәшәоркан (2) яриләг нинк хұтү (3) хданннк бәу рәуғи бәилә ахт <ар. وحيد> زمان نی ایکلکان (4) پادشه نينک يارليغي قزاق وانک خانک خوجه غه توشورکان خانک خوجه پسنينک (5) اتانک نی وانک جرکه که اولاندوروب جلی راپست کونکلونک بیلә پسنينک اینینک (6) اغاداینی ابرتيب مينينک تنج لیقیم نی پوراب کورنوش قيل دوروب کلکاننی نهائتی (7) تعريف لاپ بولورمن تولا خوشجال بولدوم اغدای ینه ابرکان ایلجی لار باری ابدان (8) کلیب مینی کورنوش قیلیب تنج لیقیم نی پوردی پورون لاغان باری نی شانک لادیم (9) پسنينک اینینک غه یانکی کورنوش قیلادوغان یوپسون بیلә ایلتفات قیلیب اغدای غه (10) قیزیل لعل مون جاق ایکی کوز اوتغات تلفک ایکی یوملاق هجدر فوزالیق (11) کورمه مولون نیم جه زوننار فور کتاجی ایکن ایاغ نمه لارنی شانک لاپ (12) کیادورغان دین بولک پوروندا ینه فوزالیق توار بر جونک توار بر (13) داردان توار بر هجدر توار بر کومش ایلی یوز پسر جای تورت لونکقه (14) شیشه ایکی جینی ایکی جونک کتاجی بر جوف کیجیک کتاجی ایکی جوف فیجاک بر نپسا (15) قوتی بر جاقماق بر شانک لادیم ایلجی خولغاجی اودال پسرکر تاشته مور (16) تورت کشی باری یانکی مینی کورنوش قيل غالی کلدی یوپسون نی (17) ارکشیب خولغاجی اودال پسرکر تاشته مور باری غه التینجی جرکه مون جاق (18) تلفک بر موینه فوزالیق کورمه بر مولون بر نیم جه بر زوننار ایکن ایاک (19) نیمه لارنی شانک لاپ کیادورغان دین بولک پوروندا خولغاجی لار (20) تورت کشی که باری کول لوق توار بر بایس توار بر اوپس توار بر کومش (21) قیرق پسر جینی ایکی جونک کتاجی بر جوف کیجیک کتاجی بر جوف فیجاک بر نپسا قوتی بر (22) جای ایکی لونکقه شانک لادیم کوتل بوپس تان غه توار کورمه بر توار تون بر (23) اوپس توار ایکی کومش اوتوز پسر شانک لادیم رانک کرانک اوپون لارنی (24) کوروب پسیلی قیلدی خانک خوجه پسنينک اتانک ابول فیض وانک نینک (25) جرکه پی نی اولاندوروغان دین کین یاقانینک ایجیداقی هر نمه ایشنی (26) باری ایلی نینک جانک جونک امبان لار غه تفشورغان نی ارکشیب (27) ایکرام بیلә جدال قیلیب اوغری بار بولپسه باری قوج بیلә توتادوغان نی (28) من انکلاب تولا خوشجال بولدوم بو یول پسنينک اینینک اغدای یانیب (29) بارغاندا خانک خوجه پسانکا یارلیگی توشورادوغان خط ده مولون لیک بر (30) داردان توار بر مولون توار بر بایس توار ایکی اوپس توار ایکی ماخمال (31) ایکی قیزیل جکمان اوزون کورمه لیک بر بولعان اوتوز جای تورت (32) لونکقه جینی تورت فولو ایکی جونک کتاجی بر جوف کیجیک کتاجی تورت (33) جوف شانک لاپ اغدای غه

تفشوروب الیب اغدای لارنی تخی کجه (۳۴) باقیب کلکان کالارغه تفشوروب باق دوروب یانیب باریب (۳۵) یتکاندا پسانکا شانک لاغان نیمه لارنی کوتریب الیب مینینک ایلنفتایم نی (۳۶) فوتوروب موندین تخی ایگرام راپت کونکلونک بیله جدال لب یور توین کی (۳۷) خلق لارنی براک لاب بیلیب تور یاقانینک ایجیداغی اوغرینی ابدان (۳۸) براک لاب توتوب ایشی جیقارما قوشنی ایمان غه افلیک بولوب (۳۹) یور شوک کنه اوقات قیلپسنگ جو اینینک لارغه ابدان باق هر نیمه (۴۰) ایشی بولپسه بارینی ایللی تاریاغتای دا تورادوغان جانک جونک (۴۱) خابو امبان لارنینک تفشورغان نی ارکشیب بیلیب قیل توین کی (۴۲) خلق لارنی جوبات دورما تمن تمن یل غجه بای اربین لیک اوقات (۴۳) قیلیب مینینک ایلنفتایم نی اوزاق کوترادوغان غه جدال قیل یالقولوق (۴۴) قیلما دیب تحقیق یارلیغ توشوردوم

Транскрипциясы:

(1) Qazaq waŋ Hānḥwājağa tūširgān (2) yarlıgñiñ ḥaṭi. (3) Ḥudāniñ buyruḡi bilä waḥit [sic. <waḥid] zamānni igälägān (4) pādšāhñiñ yarlıgñi qazaq waŋ Hānḥwājağa tūširgān. Hānḥwāja seniñ (5) atañni waŋ jergegä ulandurup, ḥeyli rāst köñlün bilä seniñ iniñ (6) Ağadayni ibärtip meniñ tünçliqimni surap körnüş qıldurup kelgānni nahāyati (7) ta'riplap bolurmın, tola ḥōšḥāl boldum. Ağaday yenä ibärgān elçilär bāri abdan (8) kelip meni körnüş qılıp tünçliqimni sordı, sorunlağan bārini şaŋladım. (9) Seniñ iniñğa yāñi körnüş qıladuğan yosun bilä iltifāt qılıp, Ağadayğa (10) qizil la'l monçaq, eki köz utaḡat talfak, eki yomalaq hajdar [sic. <aždar] fuzalıq (11) kürme, molon, nimča, zunnar, qur, katači, egin-ayaḡ nimalarni şaŋlap (12) kiyadurğandın böläk, sorunda yenä fuzalıq tawar bir, çoŋ tawar bir, (13) dardan tawar bir, hajdar tawar bir, kümiş eli [sic. <eki] yüz sar, çay tört loŋqa, (14) şiyša eki, çini eki, çoŋ katači bir juf, kiçik katači eki juf, fiçak bir, neswā[r] (15) quti bir, çaqmaq bir şaŋladım. Elçi Ḥulḡājī, Adal, Serker, Taštemür (16) tört kişi bāri yāñi meni körnüş qılğali keldi. Yosunni (17) erkāšip Ḥulḡājī, Adal, Serker, Taštemür bāriḡa altınçı jerge monçaq (18) talpaq bir, muyna fuzalıq kürme bir, nimča bir, zunnar egin-ayak (19) nimalarni şaŋlap kiyadurğandın böläk, sorunda Ḥulḡājilar (20) tört kişigä bāri gülluq tawar bir, bas tawar bir, us tawar bir, kümiş (21) qırıq sar, çini eki, çoŋ katači bir juf, kiçik katači bir juf, piçaq bir, neswā[r] quti bir, (22) çay eki longqa şaŋladım. Kutul Bostañğa tawar kürme bir, tawar ton bir, (23) us tawar eki, kümiş otuz sar şaŋladım, raŋgaraŋ oyınlarni (24) körüp seyli qıldı. Hānḥwāja seniñ ataŋ Abūlfayz waŋniñ (25) jergesini ulandurğandın keyin yaqaniñ içidägi har nima işini (26) bāri İliniñ janjuŋ, ambanlarğa tafşurğanni erkāšip, (27) ekrām bilä jedāl qılıp, oḡri bar bolsa barı quç bilä tutaduğanni (28) men aŋlap tula ḥōšḥāl boldum. Bu yol seniñ iniñ Ağaday yanıp (29) barganda Hānḥwāja saña yarlıgñi tuşuraduğan ḥaṭda molonlik bir, (30) dardan tawar bir, molon tawar bir, bas tawar eki, us tawar eki, maḥmal (31) eki, qizil çekmān uzun kürmelik bir, bulğan otuz, çay tört (32) longqa, çini tört, fulu eki, çoŋ katači bir juf, kiçik katači tört (33) juf şaŋlap, Ağadayğa tafşurup alıp, Ağadaylarni taḥi keçina (34) baqıp kelgān ka [sic. <hiya] larğa tafşurup baq turup, yanıp barıp (35) yetkändä saña şaŋlağan nimalarni kötärip alıp, meniñ iltifātimni (36) qotorup, mundın taḥi ekrām, rāst köñlün bilä jedāllap yür. Töbānki (37) ḥalqlarni beräklāp biliptur. Yaqaniñ içidägi oḡirini abdan (38) beräklāp tutup işi çiqarma. Qoşni aymaḡa aflık bolup (39) yür. Şukkina awqat qılşaŋçu iniñlarğa abdan baq, ham nima (40) işi bolsa bārini İli, Tarbaḡatayda turaduğan janjuŋ, (41) ḥabu ambanlarniñ tafşurğanni erkāšip bilip qıl, töbānki (42) ḥalqlarni jobatturma. Tümen-tümen yilḡaça bay-arbinliq awqat (43) qılıp, meniñ iltifātimni uzaq kötäraduğanğa jedāl qıl, yalqawlıq (44) qılma dep taḥaqıq yarlıq tūşürdüm.

Қазіргі қазақ тіліне аудармасы:

Қазақ ваны Ханқожаға түсірген жарлық хат. Құдайдың бұйрығымен заманды иелеген патшаның қазақ ваны Ханқожаға жолдаған «жарлығы». Ханқожа, сен атаңның вандық лауазымына мұрагерлік етіп, шын көңіліңмен інің Ағадайды жіберіп, менің есендігімді сұраттырғаның айырықша мадақтауға татырлық іс, ерекше қуандым. Ағадай және басқа да елшілер аман-есен келіп, менімен дидарласып, есендігімді сұрады, мен олардың бәрін қайрандадым. Інің Ағадайға алғаш келіп дидарласқандағы жосынға бойынша қызыл лағыл моншақ, екі көзді ұтағат қадалған қалпақ, екі домалақты айдаһар гүлді күрме, мешпет, таспиық, құр белбеу, қап, киім-кешек қатарлы заттарды қайрандап кидіріп, оның үстіне тағы бір айдаһар гүлді шағи, бір үлкен торқа, бір атлас, бір айдаһар гүлді торқа, екі жүз сәрі күміс, төрт лоңқа шай, екі шиша, екі шыны, бір жұп шоң қап, бір жұп кіші қап, бір пышақ, бір насыбай құты, бір шақпақ сыйға тарттым. Елші Құлхажы, Адал, Серкер, Тастемір қатарлы 4 кісіге алғаш келіп дидарласқандағы жосынға сай адам бас сайын түгел бірден 6 дәрежелі моншақ қалпақ, бір тері күрме, бір молон, бір мешпет, бір таспиық және киім-кешек секілді заттарды қайрандап кидіргеннен сырт, оларға жеке-жеке бір гүлді торқа, бір сегіз жіпті торқа, бір бес жіпті торқа, қырық сәрі күміс, екі шыны, бір жұп шоң қап, бір жұп кіші қап, бір пышақ, бір насыбай шиша, екі лоңқа шай сыйға тарттым. Атқосшы Бостанға бір албан торқа, бір албан тон, екі бес жіпті торқа, отыз сәрі күміс бергіздім. Әр түрлі ойындарды көріп, сейіл құрды.

Ханқожа сені атаң Әбілпейіздің орнына ван сайлағаннан бері, жағалауда (шекара) туындаған әрқандай істі түгелдей Іле генералы мен амбандардың айтуы бойынша екі етпей орындап, ұры-қары байқалса, ұстауға бар күшінді салатындығыңды естіп, ерекше қуандым. Бұл жолы інің Ағадай қайтарда Ханқожа саған жарлық хат түсіретін жосын бойынша бір айдаһар гүлді тондық, бір атлас, бір айдаһар гүлді торқа, екі шоң сегіз жіпті торқа, екі шоң бес жіпті торқа, екі мақпал, бір қызыл шекпенді ұзын күрмелік, отыз бұлғын, төрт лоңқа шай, төрт шыны, екі алаша, бір жұп шоң қап, төрт жұп кіші қап қайрандап, ағадайға бергізіп, оларды бұрынғыдай жол бойы қорғап келгендерге қайта табыстаттым. Ағадайлар қайтып барған соң саған сыйлаған заттарымды тапсырып алып, азғантай ілтипатыма кенеліп, шын пейіліңмен адал қызмет ет. Халқыңды жөнге салып, жағадағы ұры-қарыларды тыйып, іс шығарма. Көрші аймақтағылармен тату-тәтті болып, тыныш өмір кеш. Інілеріңе бас-көз болып, істің барлығын Іле, Тарбағатайдағы генерал, Хыб амбандардың (Әбділәшім, 2011: 16) айтқандарына сәйкесіп істе, халқыңды жәбірleme. Ұзақ жылдар бай-бақытты тұрмыс кешіп, ілтипатыма мәңгілік кенелуді ұмытпа, әсте жалқаулық қылма деп әдейі «жарлық» түсірдім.

Байқағанымыздай, аталмыш құжат мазмұны ауқымды, одан патша ордасына дидарласа барған қазақ елшілері туралы біршама мол ақпарат алуға болады. Айталық, бас елші, оның орынбасарлары мен ере барған атқосшысының аты-жөні, адам саны түгелдей хатқа түскен. Сонымен қатар қазақтарға тарту-таралғы есебінде берген бағалы заттар мен олардың сан мөлшері де анық жазылған.

Нәтижелер

Мақалада құжаттарды салыстыра зерттеу басты мақсат етілгендіктен, талдау бөлімінде алдымен мәнжу тілінде жазылған алғашқы нұсқасының транскрипциясы, онан соң оның ескі жазба тілдегі аудармасының транслитерациясы мен транскрипциясы, соңында қазіргі қазақ тіліндегі аудармасы жеке-жеке талқыланды. Қазіргі қазақ тіліне аудару барысында мәнжу тіліндегі алғашқы нұсқасы мен ескі жазба тілдегі аудармасы бірдей пайдаланылды. Мүмкіндігінше сөздердің әуелгі мағынасынан ауытқымау көзделді. Осының арқасында көтеріп отырған тақырыптың ғылыми құны артып, бірсыпыра нәтижелерге қол жетті.

1) *Ханқожа*. Әдетте хаттар мен онда басылған мөрде «خان خوجه» түрінде жазылады. Ал жарлықтың аудармасында мәнжушадағы жазылуы «*Hanghojo*»-ға сәйкес «خانک خوجه» болып алынған (Әбділәшім, 2010а: 70).

2) *Агадай*. Мәнжуша мәлімдеме, жарлықта «*Agadai*», аудармасында «اغادای» тұлғасында хатталған (Әбділәшім, 2009: 54).

3) *Қайран-*, *сыйға тарт-*. Осы мағыналарды білдіретін сөз ескі жазба тіліміздегі аудармада «شانک لا» (*xanla-*) тұлғасында жазылған, ол мәнжу тіліндегі «*xangnambi*» сөзінің дыбыстық баламасы (Hu Zeng-yi, 1994: 648), төркіні – қытай иероглифтері «赏 *shang* · 赏賜 *shang ci*».

4) *Қалпақ (шен қалпағы)*. Мәнжуша жарлық хаттағы шен қалпағын білдіретін «*mahala*» (冠 *guan*) сөзі ескі жазба тілде «تلفک» түрінде аударылған. Әдетте Цин патшалығы тұсындағы шен қалпағы «*mahala*» (暖帽 *nuan tao* / қыстық қалпақ) және «*boro*» (凉帽 *liang tao* / жаздық қалпақ) болып екіге бөлінеді. «Цин патшалығы тұсындағы бес тілді лексикалық сөздікте» бұл жағы ескеріліп, мәнжу тіліндегі «*mahala*» мен «*boro*» көне жазба тілімізге реті бойынша жекежеке «*talpak*», «*cihe kalpak*» тұлғасында аударылған (Tamura, Imanishi, Sato, 1966: 689 (12179)).

5) *Құлхажы*. Орынбасар елші. Іле генералының мәлімдемесінде «*hūlhaci*», жарлық хаттың мәнжушасында «*hūrhasi*», ал аудармасында «خولغاجی» түрінде таңбаланған. Іле генералының патшаға жолдаған елшілер тізімдігінде Құлхажы туралы «*adabuha elcin, hūlhaci, dehi nadanci aniya gemun hecen de genefti, niguci jergi jingse xangnaha,*» (Құлхажы – орынбасар елші, ол Цянтлун жылнамасының 47-жылы (1782) Бейжіңге келіп, 6-дәрежелі жіңсе (Әбділәшім, 2016: 2) алған) деп хатталған (QXMDH, 2012а: 265). Бұдан 1782 жылдың аяғына қарай Әбілпейіз сұлтан соңғы рет баласы Қадайды Бейжіңге жібергенде Құлхажы да бірге барғандығын білуге болады.

6) *Адал, орынбасар елші*. Іле генералының мәлімдемесінде «*Edel*», жарлықта «*Eder*», ескі жазба тілдегі аудармада «اودال» болып хатталған. Осыларға негізделіп, қазіргі қазақ тіліндегі баламасы дыбыстық аудармамен «Адал» деп алынды.

7) *Серкер, орынбасар елші*. Іле генералының мәлімдемесінде де, жарлық хатта да ұқсас «*Serger*», аудармада «سپرکر» болып жазылған.

8) *Тастемір, орынбасар елші*. Мәнжушада «*Tastemur*», аудармасында «تاشته مور» тұлғасында жазылған.

9) *Бостан, қосшы*. Мәнжушада «*kutele bostan*», аудармада «كوتل بوپس تان» болып алынған. Мұндағы «كوتل» мәнжушадағы «*kutele*»-ның дыбыстық аудармасы, мағынасы – қосшы,

қарашы (Әбділәшім, 2010с: 30). Осындағы «Бостан» мен 1786 жылы 8 ақпан Қадай ауырып қайтыс болып, ағасы Жошы Тарбағатай амбандарына елші жіберіп естіртіп, күріш сұратқан жолы Бітік батыр, Жолдыбайлармен бірге Шәуешек жамбылына барып қайтқан «Бостан» (Әбділәшім, 2016: 163-165) екеуі бір адам болуы ықтимал.

10) *Қорғаушы*. Ескі жазба тілге аударылған жарлық хаттарда «ка» немесе «كا جانكى» түрінде кездеседі, мәнжу тіліндегі «*hiya janggin*» (侍卫 *shi wei*)-нің дыбыстық баламасы деп ұғынған жөн. Патшаға амандаса бара жатқан қазақ елшілеріне қосылған қорғаушы.

Жарлық хаттағы бір бөлім терминдердің салыстырмасы

№	Мәнжу тілінде	Ескі жазба тілде	Қытай тілінде	Қазіргі қазақ тілінде
1	hesei bithe	يارليغ نينك خطى	敕諭	Жарлық хат
2	hūwangdi i hesei	پادشه نينك يارليغى	圣旨	Патшаның жарлығы
3	erimbu wehei jingse	قيزىل لعل مون جاق	宝石顶子	Қызыл лағыл моншақ
4	juwe yasai tojin funggala mahala	ايكى كوز اوتغات تلفك	双眼翎纬帽	Екі көзді ұтағат қадалған қалпақ
5	muduri sabirgi kurume	هجدر فوزاليق كورمه	行龙夹绸褂	Айдаһар гүлді күрме
6	kecuheri sijigiyan	مولون	蟒袍	Айдаһар гүлді тон
7	juyen	نيم جه	袄	Мешпет
8	erihe	زوننار	朝珠/数珠	Таспыяқ
9	umiyesun	قور	腰带	Белбеу
10	fadu	كتاجى	荷包	Қап, дорба
11	etuku adu	ايكن اياغ	衣服	Ким-кешек
12	sabirgi noho suje	فوزاليق توار	补緞	Гүлді торқа
13	dardan	داردان توار	妆緞	Атылас, сәтен
14	gecuheri suje	هجدر توار	蟒緞	Айдаһар гүлді торқа
15	menggun	كومش	银	Күміс

16	yan	پىر	两	Сәрі
17	cai abdaha	جای	茶叶	Шай
18	tampin	لونكقه	茶酒壶	Шәүгім, лоңқа
19	bolosu tetun	شيشه	玻璃器	Шиша
20	yehere	جینی	磁	Шыны
21	huwesi	فیچاک	小刀	Пышақ
22	oforo dambagu kukuri	نيسوا قوتى	鼻烟壶	Насыбай құты, шақша
23	yatarakū	جاقماق	火镰/火刀	Шақпақ
24	ningguci jergi jingse mahala	التينجى جرکه مون جاق تلفک	六品顶纬帽	6-дәрежелі тас тағылған қалпақ
25	furdehe sabirgi kurume	موينه فوزالبیق کورمه	皮褂子	Тері күрме
26	alha suje	كول لوق توار	花缎	Гүлді торқа
27	jakūri suje	باپس توار	八丝缎	Сегіз жіпті торқа
28	sunjari suje	اوپس توار	五丝缎	Бес жіпті торқа
29	albani sujei kurume	توار کورمه	官用缎夹褂	Албан торқа күрме
30	albani sujei sijigiyān	توار تون	官用缎夹袍	Албан торқа тон
31	hacinggai tuwai efin	رانک کرانک اوپون	烟火/烟花	От ойын
32	xeolehe gecuhēri sijigiyān i mutun	مولون ليک	蟒袍用面料	Айдаһар гүлді тондық
33	cekemu	ماخمال	倭缎/漳缎	Мақпал
34	fulgiyan nunggasun i golmin kurume i mutun	قىزىل جکمان اوزون کورمه ليک	红哆罗呢长褂用面料	Қызыл шұғалы ұзын күрмелік
35	seke	بولعان	貂皮	Бұлғын терісі
36	cengme	فولو	氍毹	Алаша, шекпен

37	hülha holo	اوغرى	賊盜	Ұры-қары
38	adaki aiman	قوشنى ايمان	邻邦	Көрші аймақ

Жоғарыдағыдай кейбір кісі аттары мен жекелеген сөздерге арнайы тоқталудың нәтижесінде олардың ғылыми мәні ашылып, сөз етіп отырған мазмұнның тарихи артқы көрінісі едәуір анықталды. Сонымен қатар аталмыш тарихи құжаттарда кездесетін бір бөлім әлеуметтік атау-терминдердің түрлі тілдегі жазылу нұсқалары зерттеліп, нәтиже ретінде ұсынылды. Бұл өз кезегінде Қазақ хандығы әлеуметтік тарихын қайталай сараптауға оң ықпал жасайды.

Қорытынды

Жоғарыдағы мазмұндардан біз мыналарды айқындай аламыз:

Біріншіден, көріп отырғанымыздай, бұл «жарлық хаттың» алғашқы нұсқасы Цин патшалығы тұсында мемлекет тілі есебінде қолданылған мәнжу тілінде жазылған.

Екіншіден, «жарлық хаттың» өзге тілдегі аударма нұсқалары патша ордасындағы әскери басқармада дайындалған. Оның моңғол тіліне аударылған нұсқасы қазірше беймәлім болғанымен, өзімізге таныс ескі жазба тілдегі аудармасы сақталғандықтан, түпнұсқасымен салыстыра зерттеуде айырықша мәнге ие. Мақаламызда соңғысының тілін мәнжушадағы қолданылу дағдысына сәйкес уақытша «Хойсы тілі» (қазақша хаттарда айтылатын «Мұсылманша») деп алдық. Лексикалық, грамматикалық тұрғыдан қарағанда, аударманың тілі жатық, түсінуге оңай, біз айтып жүрген ескі қазақ жазба тілінде жазылған құжаттардан онша алшақ емес. Дегенмен онда кейбір атауларды кейде мәнжушадан, кейде қытайшадан дыбыстық аудармамен тікелей аударған мысалдар да әредік ұшырап қалады. Бірақ мұндай ерекшеліктер бұл түрдегі хаттардың аударма нұсқаларының бәрінде бірдей кездесе бермейді.

Үшіншіден, аталмыш құжатты талдау барысында Цяньлун патшаның қазақ сұлтаны Ханқожа мен оның жіберген елшілеріне шен маржаны, тон, бұлғын терісі сынды бағалы заттар мен тұрмыстық бұйымдарды қайрандап сыйға тартқанын байқаймыз. Бас елші Ағадайдан басқа елшілердің аты-жөнін жарлық хат арқылы білгенімізбен, олардың тегі жөнінде арнаулы хатқа түспегендіктен, кімдер екені қазірше беймәлім.

Жинақтай айтқанда, мақаламызға арқау болған бұл құжаттар – бір жағынан біздің Қазақ хандығы мен Цин патшалығы арасындағы саяси-экономикалық қарым-қатынасты толық түсініп, ғылыми талдау жасауымызға мазмұндық жақтан тың мәліметтер берсе, енді бір жағынан сол тұстағы жарлық хаттардың жазылу формасы мен мазмұндық орналасу ахуалын жан-жақты зерделеп білуде жаңа дереккөз бола алады. Мұның ішінде «жарлық хаттың» көне жазба тілдегі аударма нұсқасы біздің тарихи деректану, Қазақ хандығы тарихы, ескі қазақ жазба тілі, сонымен бірге таяу заманғы көршілес тілдер арасындағы терминдердің аударылуы сияқты соны тақырыптарды тереңдей зерттеуіміз үшін аса құнды тарихи материал болмақ.

Әдебиет

- Abdilashim D., 2010a. Тарбағатай 参贊大臣宛文語カザフ語文書 1 種. 京都大学『西南アジア研究』. 72. 65-78 頁.
- Abdilashim D., 2010b. 18-19 世紀文語カザフ語文書の歴史文献学的研究・京都大学博士 論文. 23.03.10. 178 頁.
- Әбділәшім Д., 2009. Қазақ гуны Жошының Тарбағатай амбандарына жазған хаты. Шынжаң қоғамдық ғылымы. 4. Б. 51-57.
- Әбділәшім Д., 2010с. Қазақ ваны Ханқожаның Іле генералына жазған өтініш хатынан бір нұсқа. Шынжаң қоғамдық ғылымы. 3. Б. 26-31.
- Әбділәшім Д., 2011. Қазақ ваны Ханқожаның қой саудалау мақсатында Тарбағатай амбанына жолдаған хаты. Шынжаң қоғамдық ғылымы. 2. Б. 11-17.
- Әбділәшім Д., 2016. Қытай бірінші тарихи мұрағатында сақталған қазақша құжаттар. Бейжің: Ұлттар баспасы. 278 б.
- Әбділәшім Д., 2017а. Цяньлун патшаның қазақ ваны Ханқожаға түсірген жарлық хаты (1787). Шынжаң қоғамдық ғылымы. 3. Б. 54-64.
- Әбділәшім Д., 2017б. Цяньлун патшаның қазақ ваны Ханқожаға түсірген жарлық хаты (1790). Шынжаң университеті ғылыми журналы. 3. Б. 45-55.
- Saguchi Toru, 1963. 十八～十九世紀東トルキスタン社会史研究・東京: 吉川弘文館. 755 頁.
- Saguchi Toru, 1986. 新疆民族史研究. 東京: 吉川弘文館. 459 頁.
- Song Yun, 1965. 松筠 (修) 《钦定新疆识略》(二) 哈萨克世次表条. 台北: 文海出版社.
- Hu Zeng-yi, 1994. 胡增益主编《新满汉大词典》. 乌鲁木齐: 新疆人民出版社. 1016 頁.
- Noda Jin & Onuma Takahiro, 2010. A Collection of the Documents from the Kazakh Sultans to the Qing Dynasty (Central Eurasian Research Series, Special Issue 1). Tokyo: Department of Islamic Area Studies, Center for Evolving Humanities, Graduate School of Humanities and Sociology, the University of Tokyo. 176 p.
- Onuma Takahiro, 2014. 清と中央アジア草原: 遊牧民の世界から帝国の辺境へ. 東京大学出版会. 311 頁.
- QXMDH. 2012a. 中国边境史地研究中心与中国第一历史档案馆合编《清代新疆满文档案汇编》(第 175 册). 桂林: 广西师范大学出版社. 447 页.
- QXMDH. 2012b. 中国边境史地研究中心与中国第一历史档案馆合编《清代新疆满文档案汇编》(第 176 册). 桂林: 广西师范大学出版社. 449 页.
- Tamura, Imanishi, Sato. 1966. 田村実造・今西春秋・佐藤長共編『五体清文鑑訳解』1 卷. 京都: 京都大学文学部内陸アジア研究所.

Reference

- Abdilashim D. 2010a. Tarubagatai tsanzan daijin ate bungo kazafugo monjyo isshyu [A Kazakh Document Addressed to the Councillor of Tarbaghatai]. Kyoto university Seinan Ajia kenkyu. 72. 65-78 p. [in Japanese].
- Abdilashim D. 2010b. 18–19 seiki bungo Kazahugo monjyo no reikishi bunkengakuteki kenkyu [A Historical Study of Kazakh Documents in the 18th-19th Centuries]. Doctoral dissertation, Kyoto University. 23.03.10. 178 p. [in Japanese].
- Abdilashim D. 2009. Qazaq gongy Joshynyng Tarbaghatay ambandaryna jazghan khaty [A Letter of the Kazakh-gong Jochi Addressed to the Councillor of Tarbaghatai]. Shynzhang qoghamdyq ghylymy. 4. 51-54 p. [in Kazakh].

Abdilashim D. 2010c. Qazaq wangy Khankhozhanyng Ile generalyna jazghan otinish khatynan bir nusqa [One Version of the Request Letter Written by Kazakh Sultan Khankhoja to the Military Governor of Yili]. Shynzhang qoghamdyq ghylymy. 3. 26-31 p. [in Kazakh].

Abdilashim D. 2011. Qazaq wangy Khankhozhanyng qoy sawdalaw maqsatynda Tarbaghatay ambanyna joldaghan khaty [The Letter Sent by Khanqoja Sultan to the Councillor of Tarbaghatay for the Purpose of Sheep Trading]. Shynzhang qoghamdyq ghylymy. 2. 11-17 p. [in Kazakh].

Abdilashim D. 2016. Qytay birinshi tarihi muraghatynda saqtalghan qazaqsha qujattar [Research on Kazakh Documents in the First Historical Archives of China]. Beijing: Ulttar baspasy. 278 p. [in Kazakh].

Abdilashim D. 2017a. Qianlong patshanyng qazaq wangy Khanqojagha tusirgen jarlyq khaty (1787) [An Imperial Edict from the Qianlong to the Kazakh wang Khanqoja (1787)]. Shynjang qoghamdyq ghylymy. 3. 54-64 p. [in Kazakh].

Abdilashim D. 2017b. Qianlong patshanyng qazaq wangy Khanqojagha tusirgen jarlyq khaty (1790) [An Imperial Edict from the Qianlong to the Kazakh wang Khanqoja (1790)]. Shynjang universiteti ghylymi jornaly. 3. 45-55 p. [in Kazakh].

Saguchi Toru. 1963. 1819 seiki Higashi Torukistan Shiakai shi [The Society History of East Turkestan in the 18th-19th centuries]. Tokyo: Yoshikawa-kobunkan. 755 p. [in Japanese].

Saguchi Toru. 1986. Shinkyō minzokushi kenkyū [Researches on the History of the Peoples of Xinjiang]. Tokyo: Yoshikawa-kobunkan. 459 p. [in Japanese].

Song Yun. 1965. Qianding Xinjiang shilue [Imperial Commissioned Gazetteer of Xinjiang] (2). Hasake shicibiao tiao. Taipei: Wenhai chubanshe. [in Chinese].

Hu Zeng-yi. 1994. Xin man han da ci dian [A Comprehensive Manchu-Chinese Dictionary]. Wulumuqi: Xinjiang renmin chubanshe. 1016 p. [in Manchu-Chinese].

Noda Jin & Onuma Takahiro, 2010. A Collection of the Documents from the Kazakh Sultans to the Qing Dynasty (Central Eurasian Research Series, Special Issue 1). Tokyo: Department of Islamic Area Studies, Center for Evolving Humanities, Graduate School of Humanities and Sociology, the University of Tokyo. 176 p.

Onuma Takahiro. 2014. Shin to Chuoajia sōgen: yubokumin no sekai kara teikoku no henkyō he [Then Qing and the Central Asian Steppe: From the Nomads Arena to the Imperial Frontier]. Tokyo: Tokyo daigaku shiyppankai. 311 p. [in Japanese].

QXMDH. 2012a. Zhongguo bianjing shidi yanjiu zhongxin yu Zhongguo diyi lishi dang'anguan hebian. Qingdai Xinjiang manwen dang'an huibian [A Collection of the Xinjiang Manchu Documents of the Qing Dynasty]. Vol. 175. Guilin: Guangxi shifan daxue chubanshe. 447 p. [in Manchu].

QXMDH. 2012b. Zhongguo bianjing shidi yanjiu zhongxin yu Zhongguo diyi lishi dang'anguan hebian. Qingdai Xinjiang manwen dang'an huibian [A Collection of the Xinjiang Manchu Documents of the Qing Dynasty]. Vol. 176. Guilin: Guangxi shifan daxue chubanshe. 449 p. [in Manchu].

Tamura Jitsuzo, Imanishi Shunju, Sato Hisashi (eds.). 1966. Gotai Shin Bunkan Yakkai [Mirror of the Five Scripts of Qing Letters]. Vol. 1. Kyoto: Kyoto daigaku Bungakubu. Nairiku Ajia Kenkyujo. [in Japanese].

D. Abdilashim

Tokyo University of Foreign Studies, Tokyo, Japan

(E-mail: airu331@gmail.com)

**Historical significance of the Chinese Emperor's Edict- Letter to the Kazakh Sultan,
preserved in Chinese archives**

Abstract. On the basis of Chinese and other sources, the article considers the Edict- Letter of the Chinese Emperor of the Qing Dynasty to the Kazakh Khanqoja Sultan, the owner of the eastern border regions. According to Kazakh documents, the Kazakh Khans Abylai and Abilpeiz established official ties with the Qing Empire after the destruction of the Dzungars in 1757. Trade fairs were opened in Urumqi in 1758, in 1761 in Yili, and in 1764 in Tarbaghatai, thereby favorable conditions were created for the development of political and economic relations between the two sides. That is confirmed by mutual correspondence contributed to a significant increase of official documents. Most of these documents, preserved in Chinese archives, are letters from Kazakh Khans, which were delivered through ambassadors to the local administration of the Qing Empire, and then forwarded to the Emperor himself. The analyzed archival document is the Edict-Letter sent by the Qian Long Emperor to Khanqoja Sultan in 1787. The author of the article, exploring the language of the Chinese Emperor's Edict-Letter to the Kazakh Sultan, reveals the history of interethnic relations between the countries, as well as the history of the Kazakh Khanate in the XVIII century.

Keywords: Kazakh Khanate, the eastern border regions of the Kazakh steppe, the Kazakh leaders, Khanqoja Sultan, The Qin Empire, Qian Long, document, edict-letter, historical significance.

Д. Абдилашим

Токийский университет иностранных языков, Токио, Япония

(E-mail: airu331@gmail.com)

**Историческое значение письма-указа китайского императора казахскому
султану, сохранившегося в китайских архивах**

Аннотация. На базе китайских и других источников в статье рассматривается письмо-указ китайского императора эпохи Цин казахскому султану Ханкожа, владельцу восточных пограничных регионов. После уничтожения джунгар казахские ханы Абылай, Абильпейиз установили официальные связи с империей Цин. По казахским документам, это было в 1757 году, в год быка. Между Казахским ханством и Китайской империей стали активно развиваться торговые отношения: в 1758 году были открыты торговые ярмарки в Урумчи, в 1761 году в Или, в 1764 году в Тарбагатае, тем самым были созданы благоприятные условия для непрерывного развития политико-экономических связей между сторонами. Кроме того, были установлены прочные и тесные социальные взаимоотношения, что подтверждается взаимной перепиской,

резким увеличением числа официально-деловых бумаг. Большую часть этих документов составляют письма казахских ханов и султанов, которые доставлялись через послов в местную администрацию империи Цин, а затем перенаправлялись самому императору. В перечне этих документов встречаются также и письма-указы императора Цяньлун к казахским ханам и султанам, сохранившиеся в китайских архивах. В статье анализируется один из таких архивных документов 1787 года, одна из версий письма-указа императора Цяньлуна Ханкоже султану. Автор статьи, исследуя язык этого письма-указа китайского императора к казахскому султану, раскрывает историю межнациональных отношений между странами, а также историю Казахского ханства в XVIII веке.

Ключевые слова: Казахское ханство, восточные приграничные регионы казахской степи, лидеры казахов, султан Ханкожа, Империя Цинь, Цяньлун, документ, письмо-указ, историческое значение.

Автор туралы мәлімет:

Әбділәшім Дүйсенәлі, тарих ғылымдарының докторы, визитинг-профессор, Азия-Африка тілдері мен мәдениетін зерттеу институты, Токио шетел тілдері университеті, 3-11-1 Асахи-чо, Фучю-ши, Токио, Жапония.

ORCID: 0000-0001-7466-2144

Information about author:

Abdilashim Duisenali, Doctor of Historical Sciences, Visiting Professor, Research Institute for Languages and Cultures of Asia and Africa, Tokyo University of Foreign Studies, 3-11-1 Asahicho, Fuchu-shi, Tokyo, Japan.

ORCID: 0000-0001-7466-2144

Сведения об авторе:

Абділашім Дүйсенәлі, доктор исторических наук, визитинг-профессор, Научно-исследовательский институт языков и культур Азии и Африки, Токийский университет иностранных языков, 3-11-1 Асахи-чо, Фучю-ши, Токио, Япония.

ORCID: 0000-0001-7466-2144